

⁸ Заїка Ю. О., Рябокони Є. О. Спадкове право. – К., 2009. – С. 108.

⁹ Пятин С. Ю. Гражданское и торговое право зарубежных стран. – М., 2011. – С. 128.

¹⁰ Гражданское уложение Германии. – Волтер Клувер. – М., 2008. – 728 с.

¹¹ Там само.

Резюме

Досліджуються питання правового регулювання спадкування обов'язкової частки за українським та німецьким законодавством. Проаналізовано правове становище двох інститутів в сучасній правовій системі, здійснено їх порівняльний аналіз.

Ключові слова: заповіт, спадщина, обов'язкові спадкоємці.

Резюме

Исследуются вопросы правового регулирования наследования обязательной доли за украинским и германским законодательством. Проанализировано правовое положение данных субъектов двух институтов в современной правовой системе, осуществлен их анализ.

Ключевые слова: завещание, наследство, обязательные наследники.

Summary

The issue of the forced heritage legal regulation under Ukrainian and German legislation is researched. The legal status of two institutions in the present – day legal framework has been analyzed as well as their comparative examinations has been done.

Key words: testament, inheritance, forced heirs.

Отримано 2.02.2012

І. М. ПАНЧЕНКО

Ірина Миколаївна Панченко, аспірантка Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У системі речових прав центральне місце посідає право власності, тому не менш значущу роль законодавцем було відведено способам його захисту, серед яких домінуючим є такий спосіб захисту, як визнання права власності. У розробці цього питання брали участь науковці різних періодів, зокрема Д. І. Беліловський, В. М. Гордон, М. К. Воробйов, М. А. Гурвич, О. Ю. Скворцов та ін. Але проведеними дослідженнями охоплено далеко не всі аспекти, пов'язані з визнанням права власності, особливо в контексті оновлення цивільного законодавства України, розвитку практики його застосування, а отже, існує потреба подальшого вивчення цього способу захисту. Тому, метою даної статті є аналіз такого способу захисту як визнання права власності, зокрема його співвідношення з іншими способами, дослідження впливу позовної давності на визнання права власності, характеристика підстав його застосування тощо.

Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а у разі порушення такого права особа може звернутися до суду за його захистом (статті 55, 124 Конституції України).

Зазначені положення Конституції України конкретизуються нормами Цивільного Кодексу України, які детальніше розкривають засади захисту права власності, забезпечують регулювання й охорону цих відносин, передбачають можливість звернення особи до суду.

Законодавець окремо присвятив главу 29 ЦК України питанню захисту права власності, але без нормативного визначення поняття «захист права власності». Однак у літературі цивільно-правовий захист права власності визначається як система активних заходів, які застосовує власник, компетентні державні чи інші органи, спрямована на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника¹.

Стаття 386 ЦК України закріплює низку засад захисту права власності, а саме:

- 1) рівність захисту прав усіх суб'єктів права власності;
- 2) право власника, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, що можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню;
- 3) право власника на відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди.

Захист права власності здійснюється шляхом застосування відповідних засобів, які традиційно поділяють на дві групи:

1) речово-правові засоби:

- віндикаційний позов;
- негаторний позов;
- позов про визнання права власності;

2) зобов'язально-правові засоби:

- засоби захисту права власності у договірних відносинах;
- позов про повернення майна, яке безпідставно отримане або збережене;
- засоби захисту права власності у деліктних зобов'язаннях.

Поряд з наведеними засобами іноді виокремлюють також спеціальні засоби захисту, наприклад, визнання правочинів недійсними і застосування наслідків недійсності правочину.

Одним із універсальних способів захисту є визнання права. Цей спосіб посідає перше місце серед наведених законодавцем у ст. 16 ЦК України способів захисту цивільних прав та інтересів, що підкреслює його пріоритетність та значущість щодо інших.

Змістом визнання права є підтвердження існування певного права без подальшого створення матеріальних правовідносин. Як відмічає О. Вершинін, підстави для висунення вимог про визнання права виникають тоді, коли наявний зміст прав неоднаково усвідомлюється та оспорується суб'єктами матеріально-правових відносин². Позов про визнання права пред'являється лише у випадку, коли право ще не порушене, що і вирізняє його з-поміж інших способів захисту цивільних прав.

Так, саме на підставі застосування такого способу захисту, як визнання права, подаються позови про визнання виключних прав на винахід, промисловий зразок, але безумовно першість серед таких позовів займає позов про визнання права власності.

З прийняттям нового ЦК України в ньому з'явилася ст. 392, що передбачає самостійність даного способу захисту. Цивільним Кодексом УРСР 1963 р. такого способу захисту передбачено не було, що зумовлювало незручності та залишало багато питань як для юристів практиків, так і для теоретиків.

Так, до прийняття нового ЦК України не було єдності думки щодо правової природи такого способу захисту як визнання права власності. Дискусія точилася з приводу того, як власне втілити цей спосіб захисту, використовуючи позов про визнання права власності як самостійний чи визнання права власності лише супроводжує віндикаційний або негаторний позови. Розглянемо кожну з наведених позицій детальніше:

1) позов про визнання права власності лише супроводжує віндикаційний позов;

Так, на думку В. А. Рясенцева, «при задоволенні віндикаційного позову суд ... має спочатку визнати позивача власником ..., інакше про повернення майна взагалі не може йти мова. При цьому визнання права є лише передумовою задоволення позову про витребування спірного майна, а не кінцевою метою даного позову. Між тим позов про визнання не супроводжується одночасною вимогою про повернення майна, а тому являє собою один із видів позову ... про визнання права власності»³.

2) позов про визнання права власності є видом негаторного позову;

Наприклад, А. В. Венедиктов відносив до негаторних позовів «позови власників ... про визнання права власності ..., які пред'являються до організацій чи осіб, що порушують тим чи іншим способом це право без позбавлення власника ... власності спірним майном»⁴.

3) позов про визнання права власності є самостійним позовом.

На противагу позиції А. В. Венедиктова, А. А. Єрошенко обстоював самостійність позову про визнання права власності, звертаючи увагу на те, що «мета негаторного позову зводиться до того, аби зобов'язати відповідача щось зробити або ж заборонити йому здійснювати певну поведінку. При задоволенні позову про визнання права власності суд лише констатує факт приналежності позивачу згаданого права на спірне майно, однак на відповідача ніяких обов'язків не покладає»⁵.

Сьогодні самостійність такого способу захисту як визнання права власності не викликає сумнівів, оскільки це прямо зазначено у ст. 392 ЦК України, однак вимога про визнання права власності не завжди є кінцевою метою позивача, а тому не завжди є єдиним предметом позову. Слід погодитись з позицією І. В. Спасиво-Фатєєвої, яка зазначає, що «позови про визнання права власності супроводжуються й іншими позовними вимогами – про віндикацію шляхом виселення зі спірних приміщень тощо. Це й не дивно, оскільки якщо майно власника опиняється в іншій особі, то для його витребування власнику передусім слід довести своє право на таке майно»⁶. Тобто, часто визнання права власності є лише передумовою для досягнення кінцевої мети, наприклад, повернути майно у своє володіння, усунути перешкоди у користуванні майном тощо. Тому можна вести мову як про самостійність позову про визнання права власності, так і про його можливість бути додатковим до іншого способу.

За ст. 392 ЦК України власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Отже, виходячи зі змісту статті, позивачем у такому позові може бути лише власник майна, та таке формулювання не можна визнати досконалим, оскільки статус власника підтверджується судовим рішенням, тому звертаючись до суду з позовом про визнання права власності особа може і не підтвердити свого статусу

власника внаслідок об'єктивних причин. Логічніше було б вести мову про право особи, яка вважає себе власником подавати подібний позов, що й має місце на практиці.

Виходячи з буквального тлумачення статті, позивачем у такому позові може виступати будь-яка особа (фізична, юридична, держава), яка є власником певного майна:

1) щодо якого вона не може у повному обсязі реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю сумнівів з боку третіх осіб.

За таких умов може виникнути дві ситуації, коли:

а) право власності оспорується;

Оспорювання – це такий стан цивільного правовідношення, за якого між учасниками існує спір з приводу наявності чи відсутності суб'єктивного права у сторін, а також приналежності такого права певній особі⁷. Наприклад, визнання права власності на частку у майні, створеного відповідно до договору про сумісну діяльність. Оспорене право ще не порушене, але через невизначеність, яка виникає у відносинах між сторонами, таке право може бути порушене у майбутньому.

б) право власності не визнається;

Невизнання – це дії учасника цивільного правовідношення, що несе юридичний обов'язок перед уповноваженою особою, які спрямовані на заперечення у цілому або у певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільного правовідношення, внаслідок якого уповноважена особа позбавлена можливості реалізувати своє право⁸.

2) щодо якого особа втратила правовстановлювальні документи.

Потрібно зазначити, що документи мають бути саме втраченими, тобто відсутня можливість підтвердити наявність права власності будь-яким іншим чином, окрім винесення судового рішення. Потрібно відрізняти дану ситуацію від випадку, коли особа загубила документи, тобто є можливість їх знайти, відновити або отримати дублікат.

На практиці виникають випадки, коли позови про визнання права власності подають не власники, а володільці майна. Тобто, шляхом подання позову до суду, особа, яка до цього не мала права власності на майно, має на меті його набути. Визнати право можливо лише у випадку коли воно вже існувало раніше, але було кимось оспорене або невизнане, через що власнику доводиться підтверджувати уже наявне в нього право власності у судовому порядку. Так, наприклад, здавалося б класичним є позов про визнання права власності на самочинне будівництво, та насправді це позов про набуття права власності. На підтвердження сказаного можна навести частини 2, 3 ст. 376 ЦК України, відповідно до яких особа, яка здійснила самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього, але має право звернутися до суду з метою стати власником зазначеного майна уже на законних підставах. Тобто, хоча у ст. 376 ЦК України йдеться про визнання права власності, насправді законодавець мав на увазі встановлення або набуття цього права. Зважаючи на викладене, навіть попри те, що в статтях 392, 376 ЦК України йдеться про визнання права власності, однак законодавець зазначає два різні правові явища, а тому правила ст. 392 ЦК України на самочинне будівництво поширюватись не можуть.

Хибною є судова практика визнання права власності за померлою особою на підставі позову спадкоємців, які зацікавлені в тому, щоб за власником було визнане право власності й це дало б їм змогу спадкувати⁹, оскільки відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 346 ЦК України право власності припиняється у разі смерті власника, а позов про визнання права власності, (ст. 392) може подати лише особа, яка є власником майна.

Серед особливостей такого способу захисту як визнання права власності слід назвати специфічний вплив позовної давності. З цього питання серед науковців довгий час точиться дискусія. Частина вчених дотримується позиції, що позов про визнання права власності підпадає під дію строку позовної давності, інші ж вважають неможливим її застосування у цьому разі. На нашу думку є правильною остання позиція.

Попри те, що серед вимог, зазначених у ст. 268 ЦК України, на які не поширюється позовна давність, відсутні вимоги про визнання права власності, все-таки можна казати про неможливість застосування позовної давності до цих вимог, перш за все, через невизначеність права власності у цьому випадку та з огляду на саму природу даного позову. Не важливо, коли особа дізналася, скажімо, про втрату правовстановлювального документа на нерухомість, вона має право подати позов до суду у будь-який час, оскільки майно як перебувало, так і надалі перебуває у цієї особи, але через невизнання або оспорення права власності є реальна вірогідність порушення цього права у майбутньому.

Відповідно до ст. 260 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. У цьому випадку право ще не порушено, а тому не можна визначити початковий момент перебігу строку позовної давності.

Необхідно погодитись з думкою О. В. Шовкової, яка відмічає, що позов про визнання права не являє собою захист порушеного суб'єктивного права, яке не обмежується в часі, а за змістом наближене до регулятивного права. Воно не може піддаватися позовній давності, тому відповідач за позовом про визнання права не може подавати заяв про застосування позовної давності (ч. 3 ст. 267 ЦК України), він може лише протиставляти своє право праву, на визнанні якого наполягає позивач¹⁰.

Отже, підсумовуючи вищевикладене доходимо висновку, що визнання права власності як один з основних способів захисту цивільних прав має низку особливостей, оскільки може виступати як предметом самостійного позову, так і бути додатковим, що супроводжує інший позов (віндикаційний, негаторний тощо).

Також слід розрізняти позови про визнання права власності та позови про набуття права власності, оскільки у разі визнання особа на момент судового розгляду вже має право власності та мету лише його підтвердити внаслідок певних обставин, а у разі набуття права власності позивачем є особа, які є володільцем, а не власником. У такому разі метою подання позову є саме отримання статусу власника, оскільки до цього особа такого статусу не мала. На нашу думку, ця прогалина має бути усунена і законодавець має чітко визначити різницю між цими позовами.

Уточнення також потребує перша частина ст. 392: «Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності...». Тобто, як було зазначено, точніше було б вказати, що будь-яка особа, яка вважає себе власником, має право подавати позов, а вже суд вирішить, надавати особі статус власника чи відмовити їй у цьому.

Ще однією особливістю позову про визнання права власності є відсутність строку позовної давності, що пояснюється низкою обставин: невизначенністю відносин права власності у цьому разі, особливістю самої природи позову про визнання права власності, неможливістю визначити початок перебігу строку позовної давності, оскільки право не порушено.

¹ Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 27.

² Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде: Дис. в виде науч. доклада ... д-ра юрид. наук. – СПб. – 1998. – С. 17.

³ Советское гражданское право. Т. 1 / Под ред. Рясенцева В. А. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 421.

⁴ Венедиктов А. В. Гражданско-правовая охрана собственности в СССР. – М. – Л.: Изд. АН СССР. – 1954. – С. 93.

⁵ Ерошенко А. А. Личная собственность в гражданском праве. – М.: Юрид. лит. – 1973. – С. 190.

⁶ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 5: Право власності ті інші речові права / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Лисяк Л. С., 2011. – С. 521.

⁷ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене // За заг. ред. Е. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. – С. 27.

⁸ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання п'яте, перероблене та доповнене // За заг. ред. Е. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. – С. 27.

⁹ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 5: Право власності ті інші речові права / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: ФО-П Лисяк Л. С., 2011. – С. 520.

¹⁰ Шовкова О. В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків. – Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2008. – С. 4.

Резюме

У цій статті розглянуто проблемні питання, пов'язані з таким способом захисту цивільних прав, як визнання права власності, що реалізується у відповідному позові про визнання права власності. Досліджено правову природу позову, визначено критерії відмежування поняття «визнання» права від його «набуття», досліджено специфічний вплив строку позовної давності відносно позову про визнання права власності. Проаналізовано погляди різних науковців з цих питань.

Ключові слова: спосіб захисту, визнання права власності, позовна давність.

Резюме

В статье рассмотрены проблемные вопросы, связанные с таким способом защиты гражданских прав, как признание права собственности, который реализуется посредством соответствующего иска о признании права собственности. Исследуется правовая природа упомянутого иска, определяются критерии разграничения понятий «признание» права от его «приобретения», исследовано специфическое действие срока исковой давности относительно иска о признании права собственности. Анализируются взгляды разных ученых по этим вопросам.

Ключевые слова: способ защиты, признание права собственности, исковая давность.

Summary

In the article the author examines the problems connected with such method of defense of civil rights as confession of property right which is realized by claim about recognition of property right. Legal nature of the mentioned claim is investigated, the criteria of differentiation of concepts «recognition» of right and «gain» of right are determined, specific action of term of limitation of actions about recognition of property right is studied. Points of view of different scientists on these questions are analyzed.

Key words: method of defense, recognition of property right, term of limitation of actions.

Отримано 22.12.2011

Н. Т. ПЕТРИЦИН

Наталія Тарасівна Петрицин, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОГОВОРУ ТА ЗАВДАТКУ

Проблеми цивільної відповідальності та пов'язаних із нею аспектів привертають увагу фахівців уже багато століть. Це стосується, насамперед, й питання про те, які правові наслідки настають унаслідок неукладення основного договору, передбаченого при укладенні попереднього договору. Також одним із актуальних питань дослідження останнього в українській цивілістичній доктрині є проблема співвідношення цього правочину та завдатку.

Дослідження попереднього договору та пов'язаних із ним проблемних аспектів є і були предметом наукової роботи та науково-практичних публікацій таких учених, як: І. О. Дзера; Н. І. Майданика; Є. І. Меліхова; М. Єрмошкіна¹; С. Я. Фурса²; С. Циганков та деяких інших³. Необхідність окремого дослідження проблемних аспектів конструкції попереднього договору в Українському цивільному праві також зумовлено відсутністю системних наукових праць і переважно догматичним підходом судової практики у вирішенні спорів з цієї категорії справ, що не дає альтернативи сформуванню моністичний підхід, а відповідно і можливі шляхи вирішення існуючих правових завдань та проблем використання завдатку у попередньому договорі. Тому *основною метою даної роботи* первинно є аналіз юридичної конструкції попереднього договору, який, як вважаємо, ще недостатньо врегульований у чинному законодавстві, а також пошук подальших перспектив дослідження особливостей цивільної відповідальності в цьому напрямі та її співвідношення із завдатком, що підкріплюється намаганням автора подати власне бачення та можливі шляхи розв'язання поставлених завдань.

Законодавче бачення попереднього договору подано у Цивільному кодексі України (дал – ЦК). Згідно з ч. 1 ст. 635 ЦК України⁴, попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. При цьому законодавець не умовчує і про наслідки неукладення даного правочину, зокрема: «сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства». Тож, можна зробити висновок, що особливості цивільної відповідальності за порушення попереднього договору полягають у специфіці його юридичної конструкції.

Між тим, попередній договір вважається одним із найпоширеніших видів переддоговірних правочинів⁵. Тому основним мотивом укладення цього договору є намагання забезпечити «особливий» правовий зв'язок для остаточного оформлення основного договору. На думку окремих науковців⁶, «попередній договір є підставою (внутрішнім фактором) обмеження принципу свободи договору».

Таким чином, за своєю сутністю та основним призначенням у сфері цивільних правовідносин попередній договір є добровільно прийнятим зобов'язанням на укладення договору в обов'язковому порядку, що надає можливість сторонам вимагати укладення договору в судовому порядку.

Вважається що класичним прикладом істотних умов договору є його предмет (ст. 638 ЦК України). Поряд з цим твердженням у чинному законодавстві⁷ передбачено, що істотні умови основного договору, не встановлені попереднім договором, уже узгоджуються в порядку, встановленому сторонами в попередньому договорі, якщо такий порядок не передбачено чинним законодавством. Попередній договір також відіграє суттєве значення у процесі формування договірних відношень. Зокрема, маються на увазі переговори сторін, які передують укладенню договору. Українське цивільне законодавство не містить жодних спеціальних норм щодо переговорів. Між тим, відповідальність у цих та інших випадках може наставати перш за все з урахуванням загальних норм про недоговірну шкоду⁸.

Основна суть зобов'язання, що продовжується попереднім договором, – це обов'язок сторін укласти договір у майбутньому⁹. Власне, тільки цей обов'язок і може бути предметом судового розгляду, а тому відповідно лише в цій частині й можливий примус. Тому вважається, що внаслідок порушення попереднього договору позовна вимога може за своїм характером розглядатися як позов про присудження, а рішення відповідно має замінятися собою той договір, від якого ухиляється відповідач¹⁰.

Отже, необхідність впровадження механізму певного впливу на сторону, яка ухиляється від укладення основного договору, звичайно, не викликає сумніву. Тому до попередніх договорів, як і до інших цивільно-правових договорів, мають застосовуватися норми глави 52 ЦК України «Поняття та умови договору»¹¹. І це закономірно, адже положення про цей правочин міститься в цій главі.

У науковій літературі залишається відкритим питання про те, чи може бути однозначним звичайне порушення зобов'язання як результат ухилення сторони від укладення основного договору і чи має останнє